

AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ FİKRİN FORMALAŞMASININ İLK MƏRHƏLƏSİNDƏ JURNALLARIMIZDA TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ (1920-30-cu illər)

Elnarə Məmmədova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
ADPU-nun elmlər doktoru hazırlığı üzrə dissertantı

Məqalədə Azərbaycanın ilk pedaqoji jurnallarında tərbiyə məsələlərinin qoyuluşundan danışılır, sonra 1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda nəşr olunan “Xalq maarif-i”, “Xalq müəllimi”, “Yeni məktəb”, “Maarif işçisi”, “Müəllimə kömək” jurnallarında tərbiyəyə dair məqalələr təhlil olunur, bütün bunların Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasına təsirinə toxunulur.

Açar sözlər: *pedaqoji mətbuat, pedaqoji fikir, tərbiyə nəzəriyyəsi, təlim prosesi.*

Ключевые слова: *педагогическая пресса, педагогическая мысль, теория воспитания, процесс обучения.*

Key words: *pedagogical press, pedagogical thought, theory of upbringing, the process of education.*

Mənəvi dəyərlərin təsiri altında püxtələşən Azərbaycan pedaqoji fikrinin formalaşdırılmasında pedaqoji mətbuatın rolu danılmazdır. Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişafında onun mətbuat səhifələrinə çıxarılması zəruri mərhələ təşkil edir. Aydın həqiqətdir ki, pedaqoji fikrin, pedaqoji elmin dəyərləndirilməsində pedaqoji mətbuat həmişə aparıcı mövqedə olmuşdur.

Azərbaycanda pedaqoji fikrin sistemli şəkildə tədqiqi və öyrənilməsinə əsasən ötən əsrin 20-ci illərindən başlanmışdır. XX əsrin birinci yarısını əhatə edən zaman kəsiyində müxtəlif pedaqoji jurnalların bu sahədəki fəaliyyəti dünya pedaqoji fikrinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan pedaqoji fikrinin formalaşmasında əsaslı amil kimi çıxış edir.

Azərbaycan mədəniyyətinin pedaqoji salnaməsi, ilk növbədə, maarifçilik hərəkətindən qaynaqlanır. İlk maarifçilərimiz olan A.Bakıxanov, M.Kazımbəy,

M.Ş.Vazeh, M.F.Axundov və başqalarının pedaqoji fikirləri maarifçilik konsepsiyasını zənginləşdirmiş, ona yeni çalarlar vermişdir. XIX əsrdə yetişən maarifçilərin yeni nəslə elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə bu sahədə böyük canlanma yaratdı. Zaqafqaziya (Qori) müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin fədakar məzunlarının fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir.

Azərbaycanda pedaqoji fikir quru yerdə deyil, möhkəm zəmin üzərində yaranmış, Nizami, Füzuli, M.F.Axundov, C.Məmməd-quluzadə, N.Nərimanov kimi mütəfəkkirlərin elmi düşüncələrinə əsaslanmışdır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycanın təhsili, məktəbləri sona çatan XX əsrdə çox böyük nailiyyətlər əldə edib. Əsrin əvvəllərində Azərbaycanın mütəfəkkir şəxsləri, maarifçiləri, ziyalıları, müəllimləri xalqımızı savadsızlıqdan, ətalətdən çıxartmaq, maarifləndirmək, təhsili inkişaf etdirmək üçün çox işlər görmüşlər. Əgər

Azərbaycan Respublikasının təhsil tarixi yazılsa (bu tarix yazılmalıdır), şübhəsiz ki, hər mərhələdə görülən işlər orada əksini tapacaq və öz qiymətini alacaqdır”.

Tarix göstərdi ki, Azərbaycan pedaqoqları maarif, təhsil sahəsində qarşıya qoyulan bu vəzifəni doğrultdular, öz dəyərli məqalələri ilə pedaqoji irsimizi zənginləşdirdilər. XX əsrin əvvəllərində bir sıra pedaqoji jurnallarımız bu sahədə ilk addımlar atmışlar. Azərbaycan mətbuatı tarixində ilk pedaqoji orqan kimi 1906-cı il aprelin 16-da Bakıda Əli İskəndər Cəfərzadə və Məmməd Həsən Əfəndizadənin nəşirliyi ilə ərsəyə gələn “Dəbistan” jurnalı 1908-ci il martın 1-dən fəaliyyət göstərmişdir. “Dəbistan”la Nəriman Nərimanov, Həsənbəy Zərdabi, M.Ə.Sabir, S.M.Qənizadə, Məhəmməd Hadi, Fərhad Ağazadə, Abbas Səhhət, F.Köçərli, R.Əfəndiyev, Ə.Əfəndizadə və başqa tanınmış qələm sahibləri əməkdaşlıq etmişlər. Jurnalda çap olunan məqalələrdə valideynlərin uşaq təlim-təربiyəsi istiqamətində maarifləndirilməsi, məktəblərin təşkilində onların yaxından iştirakının təmin edilməsi məsələləri qoyulur və bir sıra tövsiyələr verilir. Jurnalda çap olunan bu tipli yazılar maarifçi-demokratik səciyyə daşdığı üçün işıqlı fikirli ziyalıları bu jurnalda ardıcıl yazılar verirdilər.

“Dəbistan”la yanaşı “Rəhbər” jurnalı da fəaliyyətə başladı. “Rəhbər” aylıq pedaqoji jurnal idi. Onun ilk nömrəsi 1906-cı il sentyabrın 24-də, sonuncusu 1907-ci il yanvarın 17-də (cəmi 5 nömrə) çıxmışdı. “Rəhbər”də təlim-təربiyəyə, ictimai məsələlərə dair məqalələr, Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatından nümunələr dərc olunurdu. “Rəhbər”, əsasən, demokratik istiqamətli olmuş, siyasi fikirləri, elmi bilikləri təbliğ etmiş, Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasında, təhsilimizin inkişafında onun da

mühüm xidmətləri olmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ömrü az olsa da “Rəhbər” məcmuəsi də öz zamanında az iş görməmişdir. Onun redaktoru S.M.Qənizadə, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, F.Köçərli, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, Ü.Hacıbəyli, A.Şaiq kimi şəxsiyyətlərin dostu olan Mahmudbəy Mahmudbəyov idi. M.Mahmudbəyov (1863-1923) görkəmli müəllim, metodist, maarif xadimi, məktəb dərsləkləri müəllifi kimi tanınır. O da 1883-cü ildə Qori Seminariyasını bitirmişdir. O, heç bir gün də öz sevimli peşəsindən ayrılmamışdır. Onun zəhməti ilə “Rəhbər” ixtisaslı pedaqoji jurnal kimi tanınırdı. Elə bu səbəbdən də, “Rəhbər”in nəşri ziyalılar tərəfindən daha böyük sevinclə qarşılanmışdı. Təsədüfi deyil ki, 1907-ci ilin yanvarında “Rəhbər”in nəşrinin dayandırılması Azərbaycan ziyalıları çox məyus etmişdi.

Jurnalda dəfələrlə qeyd edilirdi ki, təربiyənin müxtəlif sahələrinə aid nəzəri məsələləri bilmədən bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək olmaz. Bu baxımdan S.M.Qənizadənin “Körpə uşaqların təربiyəsi” (1906, №2-4, 1907, №5) məqaləsində təربiyə üsulları, “pedaqogika” və onun yaranma tarixi haqqında maraqlı məlumatlar vardır.

“Dəbistan” və “Rəhbər” məcmuələrinin davamı kimi 1911-ci ildən nəşr olunan “Məktəb” jurnalında da zəmanəsinin mühüm pedaqoji problemlərinə, o cümlədən təربiyə məsələlərinə toxunan məqalələr çap edilirdi. Doqquz ildə onun 100-ə yaxın nömrəsi çıxmışdır. 1918 və 1919-cu illərdə “Məktəb”in cəmi bir neçə nömrəsi işıq üzü görmüş, 1920-ci ildə cəmi 3 nömrəsi çıxandan sonra martın 21-dən nəşri dayandırılmışdı.

“Məktəb” jurnalının ilk nömrəsindən başlayaraq təlim və təربiyə məsələlərinə

geniş yer verilmişdir. Jurnal yeni üsullu məktəbləri alqışlayırdı. Onun səhifələrində yeni üsullu məktəblərin tərbiyə üsulları inandırıcı boyalarla təbliğ edilirdi.

Beləliklə, hər üç jurnal, əsasən, uşaqlar üçün nəzərdə tutulsa da, burada təlim-tərbiyə məsələlərinə də geniş yer verilmişdir. Təəssüf ki, onların heç biri zamanın sərt qanunlarına axıradək sinə görə bilməmiş, qısa ömür yaşamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi-ədəbi jurnallardan fərqli olaraq ən böyük ölkələrdə belə pedaqoji mətbuatın nəşri xeyli gecikmişdir. Məsələn, 1950-ci illərdən başlayaraq Qərb ölkələrində, o cümlədən, Fransa, ABŞ, İtaliya və bir sıra digər ölkələrdə müxtəlif pedaqoqlar birləşərək, pedaqoji dərgilər, toplular, jurnallar çap etməyə başlamışdır. Onlar təlim, tərbiyə və təhsil sahəsində apardıqları tədqiqat işlərinin nəticələrini həmin informasiya vasitələri ilə təşviq edirdi.

Azərbaycanda uzunmüddətli pedaqoji mətbuat orqanlarının yaranması ötən əsrin 20-ci illərinə təsadüf edir. Bu zaman pedaqoji yönümlü jurnalların nəşrinə şəraitin yaradılması pedaqoji xarakterli mətbuat orqanlarının zəruriliyini praktikada təsdiq etdi. Yeni quruluşun qanunlarına uyğun fəaliyyət göstərən bu jurnallar dövrün pedaqoji fikirlərinin daşıyıcısı kimi çıxış edirdilər. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər maarifə, məktəbə xidmət edən ziyalıların, xalq maarifi, məktəb sahəsində çalışanların bir çoxu yenidən bu cəbhəyə qatıldılar. Azərbaycan XMK-nın qərarı ilə işıq üzü görən “Xalq maarifi” jurnalı (1920) ilk təşəbbüs kimi müsbət hal idi. Çox təəssüf ki, jurnalın ancaq bir nömrəsi işıq üzü gördü. Lakin buradakı bəzi məqalələr təlim-tərbiyə məsələlərinə yeni münasibətin ifadəsi idi. Jurnal elə bu nömrəsindən tərbiyə məsələsini yaddan çıxarmamış, Fərhad

Ağazadənin “Tərbiyənin tarixçəsi” adlı məqaləsini dərc etmişdir. Bu məqalə sonrakı tədqiqatçıların da diqqətini cəlb etmişdir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduğu ilk günlərdən etibarən xalq kütlələri arasında maarif və mədəniyyətin yayılmasına maraq yarandığından pedaqoji mətbuata da maraq artırdı. Xalq maarifi məsələləri ilə yaxından məşğul olan pedaqoji orqanların zəruriliyinə dair çağırışlar səslənirdi.

Müəllimlərə pedaqoji-metodiki yardımı gücləndirmək, sovet məktəbində təlim-tərbiyənin məzmununu geniş təhlil etmək, proqram və dərsləklərdən istifadə etməyə əməli kömək göstərmək məqsədilə 1923-cü ildən “Maarif və mədəniyyət”, 1924-cü ildən “Xalq müəllimi”, “Yeni məktəb”, 1925-ci ildən isə “Maarif işçisi” kimi pedaqoji jurnallar nəşr olunmağa başladı.

1924-cü ilin oktyabrında nəşrə başlayan “Xalq müəllimi” jurnalı məhz belə fikirlərin nəticəsi kimi təsis edilmişdir. Azərbaycan maarif işçiləri həmkarlar ittifaqının aylıq orqanı olan bu jurnalın qarşısında maarifimizin inkişafına kömək etmək məqsədi qoyulmuşdu. Xatırladaq ki, pedaqoji mətbuatımız tarixində 1920-ci ildə cəmi bir nömrəsi işıq üzü görən “Xalq maarifi” jurnalının da aqibəti “Xalq müəllimi” kimi olmuşdur. Təəssüf ediləsi haldır ki, “Xalq müəllimi” nə “Yeni məktəb”, nə də “Müəllimə kömək” kimi sabitqədəm ola bilməmişdir. Necə deyərlər, dövrün təzyiqi onun da qəddini sındırmışdı.

Lakin ədalət naminə demək lazımdır ki, ötən yüzilliyin 20-ci illərində Azərbaycanda tarixi-pedaqoji irsin araşdırılmasında, pedaqoji fikirlərin təbliğində böyük zəruriyyət yarandığı zaman işıq üzü görən “Xalq müəllimi” jurnalı elə ilk məqalələrində öz

oxucusunun diqqətini Azərbaycan məktəbinin gündəlik problemlərinə, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin təlim-tərbiyəyə dair fikirlərinə, pedaqoji sahədə qarşıda duran vəzifələrə cəlb edirdi. Lakin müəyyən səbəblər üzündən bu jurnal öz ideyalarını axıra çatdıra bilməsə də, az müddətdəki fəaliyyəti ilə o özünü tarixdə qalan bir jurnal kimi təqdim edə bilmişdir.

“Xalq müəllimi” jurnalına ön sözü o dövrün söz sahiblərindən biri olan, redaktor Pənah Qasimov özü yazmışdır. “Müqəddimə əvəzinə” başlığı ilə verilən bu yazıda jurnalın qarşısında duran mübariz vəzifələr və onun gələcək planları oxuculara çox inam və ümidlə çatdırılırdı. Burada Azərbaycanda maarifin inkişafı üçün “uzun və inadlı mübarizə aparmağın” vacibliyi qeyd olunur və bu illər inqilabi işimizin davamı kimi göstərilirdi. Məqalədə o zamankı ideologiyanın əsas prinsipləri müdafiə olunurdu.

Jurnal Azərbaycan maarifinin işıqlı gələcəyinə, respublikada elm və mədəniyyətin yüksəlişinə, gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə böyük ümid və inam bəsləyir, eyni zamanda oxuculara bu yolun çətin və məsuliyyətli olduğunu xatırladırdı.

Jurnalın pedaqoji şöbəsi “Dünyanın ən böyük pedaqoqları” başlığı ilə Sədi Şirazinin tərbiiyə dair fikirlərini vermişdir. Jurnalın ilk nömrəsi üçün Sədinin seçilməsi təsadüfi deyildi. Çünki Sədi (1184-1291) Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatına, eləcə də ictimai və etik fikrinə güclü təsir etmiş mütəfəkkirlərdəndir. Onun ölməz əsərləri Yaxın Şərq xalqlarına ağıllı nəsihətlər, bəşəri düşüncələr, nəcib duyğular aşılayırdı. Onun həm “Gülüstan”ı, həm də “Bustan”ı İran, Türkiyə, Hindistan, Orta Asiyada olduğu

kimi, Azərbaycanda da dərslik rolunu oynamışdır. O zaman məktəblərimizdə dərs aparan yaşlı müəllimlər Sədinin əsərləri ilə tanış idilər. 1905-ci ilə kimi mədrəsə və məktəblərimizdə Qurandan sonra mütləq “Gülüstan”dan dərs verilərdi. Azərbaycanda bir adam tapılmazdı ki, Sədinin adını eşitməmiş olsun. “Gülüstan”ın, “Bustan”ın bir çox parçaları bu günə kimi əski oxumuşlarımızın yaddaşından silinməmişdir. Görkəmli tədqiqatçı S.Mümtazın sözləri ilə desək: “Sədinin “Gülüstan” əsəri başdan-baş a əlaqa, tərbiiyəyə dair və onunla bərabər bir çox nəsihətlərə və həkimanə sözlərə həvidir”.

Məqalədə Sədinin müəllim haqqında bu gün də öz əhəmiyyətini itirməyən fikirləri də verilmişdir: “Müəllim özünü olduqca təkmlinli aparmalıdır; çox qəzəbli olmaq müəllimə yaraşmadığı kimi, çox da mülayim olmaq müəllim üçün böyük nöqsandır”. Sədi məktəbin və müəllimin vəzifələrini düzgün qiymətləndirir, müəllimə olan məhəbbətini ata məhəbbətindən üstün tuturdu. Müəllimin tələbkar olmasını zəruri sayırdı, uşaqlara fərdi yanaşmanı da vacib bilirdi. Onun fikrincə, cavahir daşdan çıxsa da, hər daşdan cavahir olmaz. O uşaqların tərbiiyəsinə kiçik yaşdan başlamağı tövsiyə edirdi.

Məqalədə Sədinin tərbiiyə haqqında bəzi fikirləri Avropa pedaqoqlarının nəzəri fikirləri ilə müqayisə olunurdu. O da Qərb mütəfəkkirləri kimi, irsiyyət, tərbiiyə və mühitə insan şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edən amillər kimi baxırdı. O da maraqlıdır ki, uzun səyahətlərdən sonra Sədi 1257-ci ildə vətəni Şiraza qayıtmış, ömrünün axırına qədər öz doğma şəhərində yaşamış, burada da mühitinin müdrik filosofu, alimi,

pedaqoqu kimi şöhrət tapmış, 1291-ci ildə elə orada vəfat etmişdir. Oxuculara o da aydın olur ki, Sədi “Büstan”ı 1257-ci ildə, yəni 63 yaşında, “Gülüstani”ni isə 1258-ci ildə, 64 yaşında ikən yazmışdır. Sədi bu əsərləri ilə dünya ədəbiyyatına böyük moralist şair və nasir kimi daxil olmuşdur. O yaxın Şərqdə didaktik poema janrının ən gözəl nümunələrini yaratmışdır. Böyük pedaqoq bu əsərlərində ata-ananı uşağın tərbiyəsinə fikir verməyə çağırır, uşağa peşə öyrətməyi tələb edir. Əsərdə bizim əsrimiz üçün də öz tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməyən ağıllı öyüdlər, ibrətamiz fikirlər, tərbiyəvi nəsihətlər çoxdur.

“Xalq müəllimi” jurnalının öz oxucularının diqqətini belə bir mütəfəkkirə cəlb etməsi bu gün də düzgün anlaşılmaqdadır.

Jurnalda Əliskəndər İskəndərzadə ilə birlikdə S.M.Qənizadə də iştirak etmişdir. M.S.Qənizadə pedaqoji irsin öyrənilməsində mətbuatın qüvvəsinə arxalanır və “hal-hazırda nəşr olunan pedaqoji jurnallarımız bu mətləbin müzakirəsi üçün geniş meydandır” – deyirdi. Bütün ömrünü xalq maarifinin inkişafına sərf edən pedaqoq jurnalda işıq sözləri kimi parlayırdı.

“Xalq müəllimi”nin gələcək planları ilə tanış olan M.S.Qənizadə gənc müəllimlərin məqalələrinin, xüsusən pedaqoji tariximizə dair yazıların jurnalda geniş yer tutacağına ümid bəsləyirdi. Böyük həyat təcrübəsi olan belə ağsaqqal pedaqoqun fikirləri oxucular tərəfindən ümidlə qarşılanırdı.

Jurnalda tanış pedaqoq, yazıçı A.Şaiqin “İnsanların həyatında şeir və ədəbiyyatın mövqeyi və əhəmiyyəti” adlı məqaləsi də çap olunmuşdur. Müəllimlərin bədii-estetik görüşlərinə kömək etmək baxımından A.Şaiqin məqaləsi çox əhəmiyyətli idi. Müəllif şeir və ədəbi əsərlərin digər janrlarının estetik təsirindən danışır, şeir tarixinə

ötəri də olsa nəzər salırdı. O, şeiri “ruhun ən ülvi ifadəsi” adlandırırırdı. Ədəbi əsərin tərbiyəvi təsirini göstərən müəllif yazırdı ki, “ədəbiyyat füsunkar təsiri ilə insanların ruhuna, qəlbinə girir, orada istədiyi kimi əməliyyat aparır”. Görkəmli şair, gözəl müəllim olan A.Şaiq ədəbiyyatın ən qiymətli məziyyətini onun tərbiyəviliyində görürdü. Belə həlim, munis münasibəti A.Şaiqin dilindən eşitmək elm-ürfün sahiblərini ruhlandırır.

Jurnalın əsas işi maarif məsələlərinin təbliği olsa da, tərbiyə məsələləri də unudulmamışdı. Jurnal müəllimləri öz işini sevməyə, bacarıqlı, elmi-metodiki cəhətdən hazırlıqlı olmağa çağırırdı. “Məslək eşqi” məqaləsi də bu məsələlərə həsr olunmuşdu.

“Xalq müəllimi” ölkəşünaslıq məsələlərinə də ayrıca yer ayırmışdı. “Yurdumuzu öyrənməliyik” adlı məqalədə məktəbdə ölkəşünaslıq işlərinin tərbiyəvi əhəmiyyətindən danışılır və müəllimlərə dəyərli fikirlər aşılardı. Burada ölkəşünaslıq dərnəklərindən xüsusi bəhs edilirdi. Bu məzmunlu yazılara sonralar digər pedaqoji jurnallarda da rast gəlmək olurdu.

Beləliklə, jurnal öz proqramını həyata keçirmək üçün gözəl bir başlanğıc götürmüşdü. Lakin o da bir sıra səbəblər üzündən öz nəşrini elə birinci nömrədən sonra dayandırmalı oldu.

Azərbaycan pedaqoji mətbuatı tarixinin araşdırılmasında o qədər də diqqəti cəlb etməyən, necə deyərlər, pedaqoji təhsilimiz tarixində tədqiqatdan kənar qalan “Xalq müəllimi” məcmuəsi özünün bircə nömrəsi ilə də tarixə düşmüş, yaddaşlarda iz salmışdır.

Göründüyü kimi, pedaqoji mətbuatımızın tarixinin araşdırılması və tədqiqi bu gün də təlim-tərbiyə işlərinin düzgün qurulmasına kömək edən dəyərli məxəzlərdəndir.

Azərbaycan təhsili iki ilə yaxın pedaqoji jurnalsız qaldı. 1923-cü ildə bu fasiləyə son

qoyuldu və Tağı Şahbazlının redaktorluğu ilə “Maarif və mədəniyyət” jurnalı nəşr olundu. Bir məsələni nəzərə almaq lazımdır ki, “həmin illərdə bir qisim yazıçı və ədəbiyyatşünas pedaqoji işdə çalışır, əməli ictimai fəaliyyətlərdə və yaradıcılıqlarda pedaqoji təmayülə meyil göstərirdilər. Onlar həmin jurnallarda həm yazıçı, şair, həm də pedaqoq kimi çıxış edirdilər” (Ə.Ağayev). “Xalq maarifi”, həmçinin “Maarif və mədəniyyət” jurnallarında maarif, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətə aid materiallar da onlar tərəfindən çap edilirdi. 1923-1927-ci illərdə Azərbaycan XMK-nın orqanı kimi fəaliyyət göstərən “Maarif və mədəniyyət” jurnalı da pedaqoji təmayüllü məqsədi ilə yaradılsa da, burada bədii əsərlər pedaqoji təmayüllü məqalələri üstələyirdi. Ona görə də, tezliklə jurnalın təmayülü tamam dəyişdi və jurnalın özü də birbaşa Azərbaycan Yazıçılar Cəmiyyətinin orqanına çevrildi.

1924-cü ilin apreliyindən nəşr olunmağa başlayan “Yeni məktəb” “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsinin elmi-pedaqoji fikirlərinin davamçısı olsa da o, pedaqoji məsələləri jurnalın ümdə məqsədi səviyyəsinə qaldıraraq sələfindən fərqləndi. Daha doğrusu, “Yeni məktəb”-in bütün məzmunu və mündəricəsi ilə pedaqoji mahiyyət daşıyan elmi-pedaqoji və metodik jurnal idi.

Jurnalın qarşısında çox mühüm və şərəfli vəzifələr dururdu. O, “bütün Azərbaycan qəzalarının, maarifinin, buradakı tərbiyə məşğələlərinin bir ağac ətrafında toplamalı”, “hər müəllimin, hər məktəbin təlim və tərbiyə işləri ilə əlaqədar olan təsvir və düşüncələrin göstərməsi”, “pedaqoji, psixoloji, tərbiyə tarixi, tədris üsulu, metodoloji didaktika, fəlsəfə, ictimaiyyət, bədiyyat,

sənət və bunlar kimi yaxın elmlərin” müəllimlik ixtisası dairəsində tədqiq və təhrif etməli, qabaqcıl təcrübəni yaymalı idi. “Yeni məktəb”də deyilirdi: “Cəmiyyətin ehtiyacına müvafiq fərdlər yetişdirmək üçün irəlindən müəyyən edilmiş sistem və məqsədsiz tərbiyə işləri qurula bilməz”. (1930, №3) “Yeni məktəb” jurnalı uşaqların tərbiyəsində məktəblə ailənin sıx əlaqəsini də vacib sayırdı. “Mümkün olan vaxtlarda ata-anaların yığıncaqları çağırılmalı, bu və ya digər yığıncaqlarda, məsələn, çocuqları tərbiyə etməli”, “Nə üçün çocuqlara cəza vermək olmaz” kimi mövzularda məruzələr söylənməlidir (1928, №10). Jurnal düzgün tərbiyəni hər şeydən əvvəl kollektiv daxilində görürdü.

“Yeni məktəb”də dərc olunan məqalələrdə nəsihətamiz fikirlər, hikmətli sözlərin deyilişi ilə diqqəti cəlb edən sərlövhə və yarımbaşlıqlar, fərqləndirici şriflərlə yığılmış cümlələr də bəzən kursiv formasında çap olunaraq nəzərə çarpdırılmışdır. “Məktəbin birinci səciyyəsi tərbiyəvi olmasıdır”, “Məktəbin ən mühüm, ən ümdə vəzifəsi budur: azad, fədakar və müşfiq (şəfqətli, mehriban) insan yetişdirmək”; “Məktəbin qayəsi şagirdi həyata hazırlamaqdır”; “Həyat gözüaçıq, həqiqəti qanan, vəzifəsini bilən, həmcinsinin hörmətini saxlayan, sadıq, namuskar, hürr və fədakar insanlar istəyir, bu da tərbiyə və elm ilə qabil olur. İştə bunun üçün də məktəb həyatın qapısı, həyatın fabrikasıdır”. Bu fikirlər İsmayıl Hikmətin məcmuənin 1924-cü ilin mayında çıxan 2-ci nömrəsindən götürülmüşdür.

“Yeni məktəb”də tərbiyə məsələləri ön plana çəkilirdi. Orada deyilirdi: “təlim uşaqlara yalnız biliklər qazandırmaq üçün deyildir, bəlkə onun ən böyük vəzifələrindən biri

cocuğu əxlaqa yüksəldib alicənab etmək, həyatın çürük səfsətə və əqidələrindən uzaqlaşdırmaq, ona gözəl məfkurələr qazandırmaq və onun əql və zəkasını inkişaf etdirməklə hissələrini yumşaltmaqdır” (yenə orada, səh. 117).

“Yeni məktəb”də tanınmış pedaqoq M.Rəhimlinin məqalələri də maraqla qarşılanırdı. O, öz fikirlərinin şərhində pedaqoji irsimizi öyrənməyi vacib sayırdı. M.Rəhimlinin “Tədris və tərbiyənin nəzəri işi” məqaləsində deyilirdi: “... biz pedaqoji irsimizdə instiktlər haqqında bunu bilməliyik: instinkt zövq ilə (yəni daxili həyatımız, hissiyyatımız və duyğularımız) sıx rabitədə olan irsi əməllər və təşəbbüsdür. İnstiktlər şəxsiyyətin təşkilində, insanın dünyanı düşünməsində, onun maraq və hərəkətlərində böyük rol oynayır. Buna görə də, tərbiyə işimizdə bu instiktləri unuda bilmərik”. O, bir qədər də irəli gedərək, “gənc nəslin əski həyat şəcərəsindən aşib onlardan “yeni insanlar yetişdirmək məsuliyyəti, bu gün ən çox məktəbin öhdəsinə düşmüşdür”, -deyərkən yanılmamışdır. Bəzən müəlliflər hissə qapılısalar da, öz məqsədindən yayınmır, müəllimləri pedaqoji, psixoloji qanunlara tabe olmağa çağırırdı. Hər sətrində ideologiyayı təsiri hiss olunsada, müəllif bütün yazısı boyu pedaqoji prinsiplərə sədaqətli qalmışdır.

“Tədris və tərbiyədən nəzəri iş” adlı başqa məqalədə (“Yeni məktəb”, 1988, №8-9) yenə də pedaqoq M.Rəhimli məktəblərimizdə tərbiyə işinin qoyuluşuna dair məsələləri şərh etməyə çalışmışdır. O yazırdı ki, bu vaxta qədər məktəbimizdə ən çox savad məsələsinə yer verilmişdir, tərbiyə cəhətinə səthi yanaşılmışdır. Halbuki, tərbiyə məsələləri bu gün bütün məktəb işlərinin əsası olmalıdır, məktəbdə tərbiyə işləri yüksək mövqə tutmalıdır.

“Yeni məktəb”də tərbiyə məsələlərinə geniş yer verilir. Tərbiyə işlərinin təşkilinə

dair fikir və mülahizələrdə dövrün ideologiyası ön planda gedirdi. Bunların hamısı kommunist tərbiyəsinə dair prinsiplərlə əlaqələndirilirdi. Bununla yanaşı məqalələr pedaqogikanın əsas tələblərindən tam uzaqlaşmaq təsiri bağışlamırdı. Jurnal sərbəst tərbiyənin tərəfdarı deyildi. Nəticə olaraq bu qənaətə gəlirdi ki, “şagird məktəbin məqsədəuyğun olaraq əvvəldən qərarlaşdırılan bütün iş quruculuğuna və imtiyazlarına tabe olmalıdır” (“Yeni məktəb”, 1930, №3, səh.36). Tərbiyə işində məqsəd “yeni insan kütlələri hazırlamaqdır” (Yenə orada, 1924, №3-4).

“Maarif işçisi” jurnalında da tərbiyə məsələləri çox ciddi qoyulurdu. O, bu işə yaradıcılıqla yanaşmağı tövsiyə edirdi: “Tərbiyənin məqsədi yalnız təbii təmayülləri inkişaf etdirmək deyil, eyni zamanda onlara yeni şəkil-keyfiyyət və istiqamət verməkdir”. “Maarif işçisi”ndə “Məktəb intizamı” adlı bir məqalədə qayda-qanunu pozmuş şagirdlərin cəzalandırılmasından danışılır və üç cür cəza növünü tətbiq etmək məsləhət görülürdü:

1. Nəsihət
2. Öz nöqsanı üzərində düşündürmək
3. Tərbiyə və məsləhət (1926, №2)

Jurnal fiziki cəzanın tam əleyhinə idi. Bir müddət pedaqoji jurnallarla paralel nəşr olunan “Maarif işçisi” tərbiyə nəzəriyyələrinə dair bir sıra qiymətli fikirlərin də müdafiəçisi və təbliğatçısı olmuşdur.

“Müəllimə kömək” jurnalında da tərbiyə məsələlərinə geniş yer verilmişdir. Jurnalın baş məqalələrinin birində təlimlə tərbiyənin qarşılıqlı vəhdətindən danışılaraq deyilirdi ki, sistemli təlimsiz tərbiyə, aydın məqsədli tərbiyə olsa da təlim kifayətləndirici olmaz.

“Müəllimə kömək” jurnalı göstərirdi ki,

məktəbdə şagirdlərin tərbiyəsi həmişə ilk plana çəkilməlidir. Bütün fənlərin tədrisində şagirdlərin dünyagörüşünün genişləndirilməsinə diqqət yetirilməlidir, orada konkret deyilirdi ki, şagirdlərin tərbiyəsini yüksəltməyə xidmət etməyən dərs yoxdur (1938, № 5-6). Sonra bu fikir inkişaf etdirilərək belə bir qənaətə gəlinirdi ki, “tərbiyə işində vahidlilik və ardıcılıq prinsipinə, inandırmaya, hər bir şagirdə fərdi yanaşmaya, təşviqat işinə ciddi riayət edilməlidir”. Ötən əsrin otuzuncu illərində pedaqoji mətbuatda şüurlu intizam tərbiyəsindən geniş söhbət açılırdı. “Müəllimə kömək”də “Məktəbdə şüurlu intizam uğrunda mübarizə” adlı məqalədə (1938, № 8,9) şüurlu intizamı möhkəmləndirməyin yolları da göstərilirdi. Bu zaman müəllimin şüurlu davranışı, şagirdlərin məktəbə sədaqətli olması, şagirdlərlə rəftarın düzgünlüyü, müəllimlərin tərbiyə işində pedaqoji ustalığı, tədris prosesinin düzgün təşkili, məktəb işlərinə düzgün rəhbərlik və b. şərtlər irəli sürülürdü. Burada uğurlu intizamın mahiyyəti tam açılmasa da, verilən məsləhətlər faydalı idi. Jurnalın sonrakı nömrəsində (1938, №8-9) şüurlu intizamın mahiyyətinə toxunulur və ona aşağıdakı şərh verirdi: “Şüurlu intizam - bu, adamın digər adamlarla, böyüyə, yoldaşa, özündən kiçiyə münasibətdir, adamın əməyə, ictimai mülkiyyətə və öz-özünə münasibətidir”. “Şüurlu intizam yeni əlaqələrdə, əməkdə, ictimai həyatda və mübahisədə iştirak edən adamlar arasında həmrəylik, sıxlaşmaq və birlikdən ibarətdir”. Burada şüurlu intizama bir qədər “siyasi don geydirilsə” də, əsas məsələdən uzaqlaşmaq halı yox idi. Məqalələrin əsas məxəzi ondan ibarət idi ki, şüurlu intizamda şəxsi və ictimai maraq birləşdirilməlidir. Şagirdlər anlamalıdırlar

ki, intizam olmadan səmərəli təlim olmaz. Bir sözlə, şagirdlərin şüurlu intizamı onun dərs prosesinə müsbət təsir göstərmişdir.

“Müəllimə kömək”də tənbeh məsələlərinə də toxunulur və bəzi məsləhətlər verilir: “Həvəsləndirməni tətbiq etməklə qurulmuş dərs, müəllimin və məktəb rəhbərlərinin məsləhətləri və inandırmaları, uşaqları tərbiyə edən şərait və b.”.

30-cu illərdə müəllimin “Pedaqogika” dərsləkləri olmadığı dövrdə “Müəllimə kömək”dən bu məqalələr müəllimlərə düzgün məsləhət verən bu məsələlər nəzəri cəhətdən rəhbərliyi öz üzərinə götürmüşdür.

20-30-cu illərdə “Maarif və mədəniyyət”, “Kommunist tərbiyəsi uğrunda” jurnallarında pedaqoji yönümlü məqalələrində tərbiyə məsələlərinə dair bir sıra fikirlər söylənmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji fikir tarixində az tədqiq olunan “Kommunist tərbiyəsi uğrunda” jurnalı ilk vaxtlar “Yeni məktəb”in davamı kimi adlandırılırsa da, sonra o daha əhəmiyyətli məsələlərin şərhinə yer verdi. Bu jurnal “Yeni məktəb”in ardıcılı “Müəllimə kömək” ilə 1930, 1931, 1932, 1934-cü illərdə paralel nəşr olunmuşdur. 30-cu illərin əvvəllərində pedaqogikanın nəzəri-metodoloji və tarixi problemlərinin araşdırılması, müəyyən elmi-nəzəri fikirlərin formalaşdırılması, elmi həqiqətlərin formalaşması, ümumi icbari təhsilin həyata keçirilməsi, pedaqoji fikrin inkişafı, dünya pedaqoqlarının pedaqoji irsinin azərbaycanlı oxuculara çatdırılması, təlimin həyatla, əməklə əlaqələndirilməsi, şagirdlərin hərbi vətənpərvərlik, vətənsədaqət, ictimai fəallıq tərbiyəsinə aid pedaqoji mətbuatın çap etdiyi məzmunlu, əməli əhəmiyyətli maarif müəllimlərinin şəxsi təhsilinin artması və iş fəaliyyətinin səmərəli, düzgün istiqamətləndirilməsi mühüm rol oynadı (2).

Beləliklə, Azərbaycan pedaqoji jurnalları ölkəmizdə tərbiyə nəzəriyyəsinin formalaşmağa başladığı ilk dövrlərdə onun inkişaf və təkmilləşdirilməsinə təsir edən ən güclü amillərdən biri kimi çıxış edir, məktəblərdə təlim-tərbiyə işlərinin düzgün istiqamətləndirilməsinə yardımçı olurdu. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan pedaqoqları təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinə dair tədqiqlərində 20-30-cu illərin pedaqoji jurnallarına dönə-dönə müraciət etmişlər.

Rəyçi: prof. M.Həsənov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Yeni məktəb” jurnalı, 1924-1930-cu illər.
2. “Müəllimə kömək” jurnalı, 1930-1941-ci illər.
3. Ağayev Ə. Fərhad Ağazadənin pedaqoji görüşləri və fəaliyyəti. Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı: DPI.
4. Muradxanov M. Tərbiyə prinsiplərinin təsnifatında fikir ayrılıqları. //Azərbaycan məktəbi, 1978, №11.
5. Seyidov Ə. Azərbaycan pedaqoji fikir tarixindən səhifələr. Bakı: Çarşıoğlu, 2002.
6. Rüstəmov F. Azərbaycan pedaqogikaşunaslığı, Bakı: Elm və təhsil, 2016, 888 səh.
7. Həsənov M. Azərbaycan pedaqoji jurnallarında təlim-tərbiyə məsələləri (1920-1931), pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı, 1975.
8. Həsənov M. Azərbaycanda sovet

məktəbi və pedaqoji elmin inkişafı. // Azərbaycan məktəbi, 1987, №7.

Э.Маммедова

Вопросы воспитания в нашем педагогическом журнале (1920-1930 г.г)

Резюме

В статье рассказывается о вопросах воспитания, которые были рассмотрены на страницах первых азербайджанских педагогических журналов. В последствии были анализированы статьи о воспитании, которые печатались в таких азербайджанских журналах как: «Халг маарифи», «Халг муаллими», «Ени мектеб», «Маариф ишчиси», «Муаллима комек». Также в данной статье отмечено влияния вышеперечисленных событий на формирование педагогической мысли в Азербайджане.

E.Mammedova

The issues of education in our pedagogical journal (1920-1930)

Summary

The article describes the issues of upbringing, which were considered in the pages of the first Azerbaijani pedagogical journals. Later, the articles on education were analyzed, which were printed in such Azerbaijani magazines as "Khalg maarifi", "Khalg muallimi", "Yeni mekteb", "Maarif ishchisi", "Muallima komek". Also in this article, the influence of the above events on the formation of pedagogical thought in Azerbaijan is noted.